

УДК 616.89

О.А. Філатова

АГРЕСІЯ ВНАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ ОСОБИСТОГО ПРОСТОРУ

Український НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, м. Київ

Ключові слова: психологічний простір особистості, агресія, тілесність

Виходячи з теорії „психологічного простору особистості” (ППО) С.К. Нартової-Бочавер [1], територія, яку займає людина, є частиною її Я, суттєвим елементом з комплексу її об’єктів, з якими особистість отожднює себе.

Життя людини завжди має просторову характеристику (іноді її поєднують з характеристикою часу і іменують хронотопом) [2]. У цьому просторі можна виділити його об’єм, кількість вимірів, збереження стабільності (рухливість – нерухомість меж). Він розвивається в онтогенезі і взаємодіє з іншими якими особистості, надаючи їм характер „внутрішньої привласненості”. Найбільш важливою з його характеристик є міцність його кордонів – те, що дає людині почуття безпеки, суверенності Я, впевненості у майбутньому і довіри до навколишнього світу.

ППО можна співвіднести з основними проявами будь-яких психічних феноменів: він переживається суб’єктом як збережений або порушений; усвідомлюється поблизу меж і не усвідомлюється там, де останнім часом не відбувалось будь-яких змін; він є спрямованим на об’єкти, які є значущими в певній життєвій ситуації.

Тіло людини – центр ППО, навколо якого вирує зовнішній світ, який по мірі віддалення від центру стає менш диференційованим і контрольованим. Е. Гуссерль зазначав, що людина відкриває для себе власне тіло раніше, чим будь-яку іншу реальність і вчиться ею користуватися завдяки розвитку сенсорики і моторики [3].

Тілесність у всіх своїх формах (харчова поведінка, секс, проксемічна комфортність, зручність одягу та взуття) виконує в онтогенезі психологічного простору наступні функції:

- встановлення контакту з власними частинами тіла, усвідомлення тілесних потреб (тілесне самоприйняття);
- встановлення контакту з оточуючим середовищем (зворотній зв’язок між собою і тим, що знаходиться поза межами ППО);
- забезпечення базової довіри до світу;
- розвиток суб’єктності (відносна незалежність від середовища та змін у ньому);
- можливість дослідницької і конструктивної діяльності (пізнання і мотивовані дії);
- можливість освоєння простору;
- можливість встановлювати довгострокові взаємини з іншими людьми, збагачувати досвід через спілкування і взаємодопомогу.

Збереження приватності особистого простору створює психофізичний комфорт, переживання аутентичності буття, гармонійність просторово-часових про-

явів існування.

Вивчаючи феномен порушення приватного простору, ми виділили 4 наступні чинники: тісняву, порушення особистої території у шлюбі, неправильне сімейне виховання, неадаптивне подолання самотності.

Тіснява є класичним прикладом порушення особистого простору. З одного боку, вона є цілком суб’єктивним переживанням, бо в різних етнічних групах щільність людей на одиницю площі коливається в досить широких межах. Зазвичай, як приклад наводять багатоповітряні мегаполісів або перенаселені райони Китаю та Японії. Тіснява, коли особистий простір постійно порушується у всіх напрямках, стає чинником перманентної фрустрації. У людини з’являється почуття „територіальної оголеності”, незахищеності, підвищується дратівливість. Постійна фрустрованість створює ілюзію переповненості на межах ППО, насиченості простору „зайвими об’єктами” та сприйняття його „емоційно забрудненим” – так, що й площа кімнати у 20 м², де знаходяться 2-3 людини, може вдаватися одній з них (або всім) занадто малою, „де ніди й розвернутися”. Відчуваючи тісняву, дискомфорт, неможливість усамітнення, людина підсвідомо починає «охороняти» ту невеличку територію, якою володіє. Це проявляється за рахунок персоналізаційних маркерів, якими вона помічає простір навколо себе (особисті предмети, розташування ліжка, написи, малюнки, фото на стіні, до якої присунуті елементи меблів, купки з власними речами). Завжди спостерігається тенденція до захвату частини чужої території, який супроводжується активними агресивними діями аж до фізичного насильства над її колишнім власником.

Агресія у тісняві проявляється у наступних видах:

- вербальному (спір, намагання діяти погрозами, ненормативна лексика);
- невербальному (відняття чужої території за рахунок сили, пошкодження або знищення речей);
- проксемічному (створення нестерпних умов для інших суб’єктів простору за рахунок зухвалих поз, посягань на інтимну зону чужої території шляхом її несанкціонованого перетинання, штучне створення незручностей для решти людей).

Тіснява немов просякнута негативними переживаннями. Коли це триває досить довго, достатньо невеличкого афективного поштовху – і може початися колективна агресія: «всі проти всіх», наслідком якої ймовірно стануть людські жертви.

В разі постійних знущань в умовах тісняви розвивається хронічна психічна травматизація.

Порушення особистої території у шлюбі відбу-

вається в випадках симбіотичних взаємин, коли приватний простір, унікальний світ однієї людини розчиняється в іншій, втрачає свою індивідуальність. Відсутність психологічної дистанції створює феномен «втрати внутрішнього світу» [4], який супроводжується тривожністю, невпевненістю в собі, відмовою від креативності і аутентичності. Найчастіше така психологічна втрата спіткає саме жінок. Класичний приклад: молода, не дуже вродлива жінка з рисами субмісивності і більш зрілий, самовпевнений чоловік. У разі, коли, навпаки, жінка посягає на ППО чоловіка, він відповідає агресією, пошуком «свободи» поза межами сім'ї – аж до повного розірвання стосунків.

Звуження психологічного простору у дитинстві спостерігається в родинах з ригідною сімейною системою, авторитарністю батька та гіперпротекцією збоку матері. Освоєння дитиною «території власного тіла» - це початок формування тілесної ідентичності. В ранньому віці, до 3-х років, поряд з цим процесом йде освоєння ППО, включення в нього власних речей, іграшок, знайомих облич. Чим дорослішою стає дитина, тим ретельніше вона контролює і оберігає власну територію, маркує її написами і малюнками (що, звісно, викликає невдоволеність батьків або вихователів). Психологічна експансія дорослих, чисельні заборони і покарання викликають відповідні агресивні дії, спрямовані на захист території та на превенцію нових втручань.

Самотність як дефіцитарний стан особистості, пов'язаний насамперед з внутрішніми настановами і самоізолюваністю, характеризується звуженням кола ППО, його збідненням і нестабільністю кордонів.

Самотність – велике випробування, майже перманентна психосоціальна депривація, незахищеність і вразливість. Одинокa людина може бути нерозбірливою у контактах. Вона створює навколо себе штучний мезосоціум – з людей, яких мало знає, внутрішній світ

яких може бути протилежним у всіх аспектах її світу. Звичайно, це коло швидко розсипається, бо такі випадкові контакти не переростають у дружбу, у багаторічне приятелювання. Коли самотній людині відмовляють – особливо ті, до кого вона вже встигла звикнути, це викликає у неї агресію, бо з'являється почуття, що забирають те, що вже належить їй по праву. Рецептивна орієнтація бере верх над розумом – і людина не розуміє, чому її позбавлено того, що вона впевнено вважала своїм. Агресія проявляється у всіх формах; емоційне напруження коливається впродовж багатьох місяців. Злість час від часу змінюється жалістю до себе, з відчуттям зруйнованої долі, причому, всі ситуації сприймаються у екстрапунітивному ракурсі.

Отже, порушення особистісного простору (як на фізичному рівні – з причин перенаселення, тісняви, так і на психологічному – в межах сім'ї, або в стані самоізоляції) створює ситуацію фрустрації, яка породжує агресивні імпульси і змінює соціально-психологічний статус особистості.

Людина, яка за допомогою агресії намагається повернути особистісну приватність, або експансивно розширити межі свого психологічного простору, позбавлена основної якості життя – аутентичності Я, складовими якої є цілісність, креативність і відповідальність за кожен мить існування у світі.

Література:

1. Нартова-Бочавер С.К. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение//Психол. журн.. – 2003. - №6. – С.37-48.
2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики. : Сб. — М.: Худож. лит, 1975. — С. 234-407.
3. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга первая. Общее введение в чистую феноменологию. - М.: Академический Проект, 2009. — 489 с.
4. Тхостов А.Ш. Психология телесного. – М.: МГУ, 2002 – 316с.

АГРЕССИЯ ВСЛЕДСТВИЕ НАРУШЕНИЯ ЛИЧНОГО ПРОСТРАНСТВА

О.А.Филатова

В статье рассмотрен феномен нарушения „психологического пространства личности“, вызванный вторжением в него со стороны других лиц под воздействием неблагоприятных социально-психологических факторов; описан поведенческий репертуар участников взаимодействия в ракурсе паттернов агрессии.

Ключевые слова: психологическое пространство личности, агрессия, телесность

AGGRESSION AS A RESULT OF BREACH OF PERSONAL SPACE

O. Filatova

The article describes the phenomenon of violations "of the individual psychological space" caused by the invasion of it by other persons under the influence of adverse social and psychological factors, behavioral repertoire is described from the perspective of participants in the interaction patterns of aggression.

Keywords: psychological space of personality, aggression, physicality